

Вони можуть радикально змінювати цілісну сюжетну канву нової версії, трансформувати функціональне навантаження кожної діючої особи традиційної фабули. Наратологічний вектор у системі жанротворення висвітлює наративну концепцію, зосереджену на комунікативному дискурсі, й епіцентралізується в діалозі автор – читач за допомогою художнього тексту. Транзитивність сюжетної фабули в аспекті теорії рецепції досліджено як феномен культурологічного транзиту, який має свої закономірності, що, зокрема, висвітлюють рецептивний сегмент літературознавчої науки. Практика наративу ґрунтується на принципі поєднання в тексті подвійної (потрійної) подієвості. В аспекті рецептивної теорії наша робота спрямована на з'ясування внутрішніх потенцій класичного сюжету, на нове відтворення відомого «поштовхового» тексту, який через свою канонічність наважимося ототожнити з потєбніанською «внутрішньою формою». Потрійне аргументування рецептивної теорії дозволяє дослідити процес іманентного сприйняття канонічного художнього тексту. Досліджуючи наявні версії (генеративні моделі) булгаківського «Майстра і Маргарити», ми дотримувалися означеного методологічного контуру.

Конструктивна функціональність персоносфери та наративу у формуванні інтертекстуальних метажанрів указує на те, що система жанрів, знаходячись під впливом практики інтертексту, сьогодні виглядає сумішшю численних деформованих жанрових модифікацій. Булгаківський роман «Майстер і Маргарита» постає зразковим прикладом більшості з означених форм (сиквели, приквели, спін-оффи, римейки), що засвідчує його високий креативний потенціал у формуванні нових, метажанрових форм. Персоносфера цього роману, що сама по собі реміксується з різних сюжетів, у свою чергу отримує продовження в постмодерністських зразках, якими постають розглянуті тексти В. Ручинського, В. Кулікова та Ч. Айтматова.

Ключові слова: транзит традиції, класичний сюжет, персоносфера, наратив, жанр, продовження, М. Булгаков, В. Ручинський, В. Куліков, Ч. Айтматов.

УДК 821.14'03:123.1

В. Г. Нікіфорова

КОНЦЕПЦІЯ СВОБОДИ В АНТИЧНОМУ СВІТІ

У статті розглянуто і проаналізовано основні проблемні питання витлумачення категорії СВОБОДИ давньогрецькими авторами. Проаналізовано й виокремлено основні витлумачення категорії СВОБОДИ на матеріалах праць давньогрецьких письменників, поетів, філософів, присвячені основним проблемним питанням розуміння категорії СВОБОДИ. Встановлено, що свобода визначалась найбільшою аксіологемою в системі цінностей античного світу.

Ключові слова: свобода, античність, давньогрецька філософія, давньогрецька література, давньогрецька мова

DOI 10.34079/2226-3055-2020-13-23-77-83

Актуальність дослідження поняття СВОБОДИ дозволяє не лише визначити особливості розуміння давніми еллінами досліджуваної концепції, але й окреслити

особливості внутрішнього світу та культури давніх греків, етноспецифічні риси їхньої ментальності та релігійних уявлень, цінність людини в античному світі, ставлення людини до самої себе, ставлення держави до людини, загалом систему вищих аксіологем людського буття.

Мета – дослідити аналогії й розбіжності у розумінні СВОБОДИ давньогрецькими мислителями.

Предметом дослідження стали витлумачення категорії свободи у творах античних грецьких авторів.

Об'єкт дослідження – праці давньогрецьких письменників, поетів, філософів, присвячені основним проблемним питанням розуміння категорії СВОБОДИ.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, було досліджено і резюмовано найбільш значущі витлумачення СВОБОДИ античними дослідниками.

Однією з базових аксіологем системи цінностей є свобода, проте визначення і потрактування свободи в європейському континуумі змінювалося від античних часів і до сьогодні. У сучасному розумінні СВОБОДА – відсутність примусу, ситуація у якій людина може робити вільний вибір серед усіх можливих рішень. Тлумачний словник В. Даля подає таке визначення: СВОБОДА – своя воля, простір, можливість діяти за власним бажанням, відсутність зняковілості, неволі, рабства, підкорення чужій волі (Даль, 1866).

Англійський філософ ХХ ст. Ісає Берлін так визначає зміст ідеї свободи: «Фундаментальне розуміння свободи – це свобода від ланцюгів, від ув'язнення, від поневолення іншими. Все решта – розширення цього сенсу, якщо не метафора. Той, хто хоче бути вільним, прагне усунути перешкоди; боротися за особисту свободу означає прагнути покласти край втручання, експлуатації, поневоленню з боку людей, чії цілі відрізняються від твоїх. Свобода, принаймні в її політичному розумінні, пов'язується з відсутністю залякування чи домінування» (Берлін, 2001). Протягом всієї історії розвитку людства філософське осмислення категорії свободи привертало постійну увагу мислителів, письменників та поетів. Тільки розуміння свободи у всіх різне, тому ми не можемо категорично стверджувати, що одне розуміння правильне, а інше неправильне, бо в такому випадку зникне саме поняття свободи. З крилатих висловів нам відомо, що свобода нічого не варта, якщо вона не містить у своєму складі свободу помилятися. Свобода волі людини та її пізнавальної діяльності завжди були й залишаються основними проблемними питаннями у витлумаченні категорії СВОБОДИ.

Свобода була цінністю для людей у різні епохи й в різних формах соціального устрою. Гегель у своїй праці «Лекції з історії філософії» писав: «всесвітня історія є не що інше, як розвиток поняття свободи» (Гончар, 2000). Проблема свободи виникла, як тільки людина виокремила себе зі світу природи й сама себе усвідомила, тому це дуже давня проблема. Але, водночас, будь яке досягнення у практичному розв'язанні цієї проблеми ставить її на порядок денний теоретичної та практичної діяльності суспільства ще з більшим загостренням вона є дуже сучасною й актуальною (Рудницька, 2004).

Вважається, що поняття СВОБОДА в європейській філософській традиції бере свій початок ще з часів Давньої Греції. Саме давні елліни першими починають розмірковувати щодо свободи і в політичному, і в філософському розумінні. Саме вони робили перші спроби створити систему державних інститутів, які так або інакше відстоювали б свободу людини. В античні часи це поняття мало цілу низку значень: панування розуму над емоціями; володіння совістю; відповідальність за здійснення вчинків; властивість домінування й незалежність; привілеї на значуще

існування; право розпоряджатися рабами – призначеними для пригнічення їх власною природою.

Деякі історики філософії вважають, що первісно ані грецьке слово ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ, ані латинське LIBERTAS не мали філософського наповнення. Поняття ідеї СВОБОДИ не було зображено ані тематично, ані термінологічно (Warnach, Resch und Spaemann, 1972). На думку давніх греків, людськими долями править необхідність, фатум, доля. Наприклад, у поемах Гесіода ми можемо знайти фрагменти, в яких йдеться про долю, що є непереборною силою в житті людини (Гесіод, 2001). А це дозволяє нам трактувати ці роздуми як уявлення про можливу свободу чи несвободу людських дій та вчинків.

Р. Пархоменко зазначає, що поняття «бути вільним» виникає набагато раніше ніж власне поняття «свобода». Бути вільним, ще в розумінні Гомера, означало жити на своїй рідній землі (Пархоменко, 2012). К. Прохоров пише: «Звісно, у Гомера мова ще не йде про свободу волі у повному розумінні цього слова, але принаймні – про варіативність деяких подій» (Прохоров, 2003). В «Одіссей» про це свідчить неоднозначне пророцтво Тіресія – Одиссей зі своїми супутниками досягне батьківщини, якщо він не чіпатиме биків Геліоса, у протилежному ж випадку, спіткавши багато бід, він повернеться до дому один (XI, 102–115) (Гомер, 2001, с. 235–250).

Подібні рядки ми знаходимо і в «Іліаді». Про свою долю Ахілл говорить наступне:

Ніби двояким шляхом мене Кери вестимуть до смерті:

В разі зостанусь я тут, щоб битись під мурами Трої,

То не діжду повороту, лиш вічну я славу здобуду,

А як вернуся додому, до любого отчого краю,

То не діждать мені слави, зате довголітній спокійно (IX, 411–415) (Гомер, 2006).

Саме у Гомера ми спостерігаємо зародження ідеї про свободу вибору людини. Зевс звертається до зібрання богів в «Одіссей»:

Горе! Як легко смертні тепер нас у всьому винують!

Зло – від богів, – вони кажуть, самі ж через власну зухвалість,

Всупереч долі, багато на себе нещастя накликають (I, 32–34) (Гомер, 2001).

Пізніше, в часи існування класичного грецького поліса, поняття «бути вільним» міцно укоріняється в слововживанні. Поліс сам по собі був уособленням вільної землі, а людина, яка живе на вільній землі, сама є вільною.

Геродот вперше сформував соціальний смисл слова СВОБОДА в «Історія», відштовхуючись від протиставлення еллінів варварам. Елліни були вільними, оскільки над ними не володарював цар-деспот, а варвари були рабами. Звідси випливає, що свобода як відсутність зовнішнього примусу була притаманна саме грекам, серед варварів нею володів тільки перський цар.

Саме в V ст. до н. е., коли над Елладаю тяжіло перське ярмо, греки усвідомили цінність свободи в суспільстві для кожного громадянина, оскільки розуміння важливості свободи в повній мірі з'являється лише тоді, коли її втрата або монополізація шляхом групових інтересів входить у колективну свідомість. Тобто, свобода це не стан анархії, де кожен вільний чинити на свій власний розсуд, а рівність всіх громадян перед законом.

Слід зазначити, що окрім свободи, пов'язаної з полісом, який гарантує людині свободу, в давньогрецькій філософії ми знаходимо поняття свободної волі як позначення індивідуальної свободи людини. У Гомера вільний той, хто не зазнає ніякого зовнішнього примусу і діє за власним бажанням.

Першими поняття свободи у філософському сенсі почали використовувати софісти. Вони відділили поняття «свободи» від поняття свободи поліса. Їхня філософія розглядала свободу як «внутрішню свободу» окремого індивіда (Bleicken, Conze, Dipper, Günther, Klippel, May und Meier, 1998). Тенденція розглядати свободу як внутрішнє уявлення людини виникла й у стоїків. Це була спроба розглядати цю категорію в якості дихотомії внутрішня / зовнішня свобода. Керуючись розумом і спираючись на волю, людина може забезпечити рівновагу між своїм внутрішнім та зовнішнім світом. Підкоряючись своїй долі, тренуючи свою мужність і приборкуючи свої негідні інстинкти, людина може досягти духовної й тілесної свободи. Важливою умовою внутрішньої свободи було усвідомлення невідворотності долі (Гусейнов, Ирритц, 1987). Доволі часто стоїцизм посилався на можливість добровільного покидання життя задля розв'язання суперечності між внутрішнім та зовнішнім світом.

Одним з найвидатніших мислителів, який вніс і розвивав категорію свободи в давньогрецьку філософію, був Сократ. Він вважав, що людина за будь-яких обставин може залишатися вільною. Свобода за Сократом – *ἐγκράτεια*, тобто самоконтроль, панування над фізичними інстинктами.

Інший видатний давньогрецький філософ Платон також визнає за людиною право вибору. В міфічній історії про Ера (10а книга «Держава») він розповідає про загробне існування душ людей. В цьому міфі душі померлих самі обирають майбутнє існування, реалізуючи таким чином свою свободу. Проте, Платон зазначає, що душі, як правило, обирають те, що відповідає їхнім минулим звичкам. Отже, людська свобода не є абсолютною. Зробивши свій вибір, душі ідуть до Мойр і вони закріплюють цей вибір, який вже неможливо змінити (Платон, 1990). Таким чином, за Платоном, людина незважаючи на владу Мойр, сама робить свій вибір, а цей вибір є вільним.

Німецький філософ Warnach W. зазначає, що розуміння свободи у Платона здебільшого визначалося в межах свободи як буття блага. Благо є досконалим поняттям і тому воно робить досконалим і буття. В мові поліса вживалось поняття *αὐτάρκεια* (автаркія – матеріальна незалежність). Це поняття було ключовим визначенням свободи. Вільною була та людина, чиї дії були спрямовані на досягнення блага. Платон писав, що самоконтроль і розмірковування можуть упорядкувати душу, а єдність і народні зібрання можуть упорядкувати поліс. З цього випливає, що свобода – це не незалежність окремих особистостей від суспільства, а володіння собою і прагнення до блага. В пізніх діалогах Платон описує свободу як дружбу і вважає її найвищою формою свободи (Warnach, Pesch, und Spaemann, 1972).

Деякі дослідники вважають, що Сократ і Платон сформували новий підхід до категорії свободи, вони співвіднесли свободу з довільністю рішень і дій індивіда й трактували її як здатність до добра (Степин, Семигін, 2010, с. 692).

Арістотель, ще один видатний філософ античності, підтримав ідею свободи людини. Він вважає людину активною істотою, що відрізняється від інших істот своєю здатністю робити вибір. На думку Арістотеля, душа людини недосконала і бентежна, і тому людина часто робить неправильний вибір, покладаючись не на власний розум, а рухаючись за своїми пристрастями. Філософ вважає, що свобода людини корениться в недосконалості природи людини й цю свободу він не вважає чимось позитивним (Аверинцев, ред., 1995, с. 520).

Але всіх своїх відомих попередників перевершили в питанні свободи кініки. Послідовники цієї філософської школи на чолі з її засновником Антисфеном в її встановленні не знали міри. На думку кініків, свободу людини не можна обмежувати ані державою, ані шлюбом, ані правилами пристойності. Така свобода *ἀναίδεια* (безсоромність, нахабство), по суті, була руйнівною силою.

Ще один представник античної філософської школи Епікур вважав, що атоми, з яких складається душа людини, непередбачені в їхньому русі, і тому людина володіє справжньою свободою вибору і рішення (Кузицин, ред., 1989, с. 660).

Платон розглядає буття, способом існування якого є свобода і яке саме впливає на своє існування. Людина не є володарем свого буття, тому що його сутність не збігається з самовладанням. Сама людина не може бути вільною, вільною може бути тільки її душа. А тіло зв'язують закони природи та закони суспільства. Тому Платон розрізняє два ступені свободи: свобода повного панування (власне свобода) і свобода вибору (нижчий ступінь).

Отже, аналіз філософських поглядів, присвячених концепції свободи в античності, дав можливість встановити, що свобода визначалась найбільшою аксіологемою в системі цінностей античного світу. Античні філософи розрізняли свободу полісу, свободу внутрішню і зовнішню (стойки), свободу як самоконтроль (Сократ), свободу як матеріальну незалежність (Платон), свободу як всюдозволеність (кініки), свободу як здатність до добра.

Давньогрецькі та новогрецькі лексикографічні джерела демонструють як аналогії, так і розбіжності мовної об'єктивації концепту СВОБОДА, які ми вважаємо доцільним проаналізувати в різних типах дискурсу, що є **перспективною** подальших наукових досліджень даної теми.

Бібліографічний список

- Аверинцев, С. С., ред., 1995. *Христианство. Энциклопедический словарь*. В 3 т. Т. 2. Л–С. Москва : Большая Российская энциклопедия.
- Берлин, И., 2001. *Философия свободы. Европа*. Москва : Новое литературное обозрение.
- Гесиод, 2001. *Полное собрание текстов. Поэмы, фрагменты*. Москва : Лабиринт.
- Гомер, 2001. *Одиссея*. Харків : Фоліо.
- Гомер, 2006. *Іліада*. Харків : Фоліо.
- Гончар, Л. Ф., 2000. *Философия*. Ч. 1. Москва : МГИУ.
- Гусейнов, А. А. и Иррилитц, Г., 1987. *Краткая история этики*. Москва : Мысль.
- Даль, В., 1866. *Толковый словарь живого великорусского языка*. В 4т. Т.4. Р–V. Москва : Общество любителей российской словесности, учрежденное при Императорском Московском университете.
- Кузицин, В. И., ред., 1989. *Словарь античности*. Москва : Прогресс.
- Пархоменко, Р. Н., 2012. Генезис идеи свободы в западноевропейской философии. *Философская мысль*, 4, с. 179–210. DOI : 10.7256/2306-0174.2012.4.146
- Платон, 1990. *Сочинения*. В 4 т. Т. 3. Москва : Мысль.
- Прохоров, К., 2003. *Тайна предопределения*. Idar-Oberstein : Titel-Verlag.
- Рудницька, У. Б., 2004. Концепції свободи і необхідності: основні етапи становлення від Демокрита до Гегеля. *Мультиверсум. Філософський альманах*, 40, с. 36–43.
- Степин, В. С. и Семигин, Г. Ю., 2010. Новая философская энциклопедия. В 4 т. Т. 3. Н–С. Москва : Мысль.
- Bleicken, J., Conze, W., Dipper, Ch., Günther, H., Klippel, D., May G. und Meier, Ch., 1998. Freiheit. Im : O. Brunner, W. Conze, R. Koselleck, Hgg. 1998. *Geschichtliche Grundbegriffe. Historisches. Lexikon zur politisch-sozialen Sprache in Deutschland*. Bd. 2. E–G. 4 Aufl. Stuttgart : Klett-Cotta, pp. 425–542.
- Warnach, W., Pesch, H. O. und Spaemann, R., 1972. Freiheit. Im : J. Ritter, K. Gründer., M. Kranz, G. Gabriel und H. Hühn, Hgg., 1972. *Historisches Wörterbuch der*

Philosophie. Bd. 2. (D–F). Basel, Stuttgart : Schwabe. Sp. 1063–1098. DOI : 10.24894/HWPh.5132

References

- Averintsev, S. S., ed., 1995. *Khristianstvo. Entsiklopedicheskiy slovar. V 3 t. T. 2. L–S* [Christianity. Encyclopedical dictionary. In 3 vol. Vol. 2. L–S]. Moscow : Great Russian Encyclopedia. (in Russian).
- Berlin, I., 2001. *Filosofiya svobody. Yevropa* [Philosophy of freedom. Europe]. Moscow: Novoe literaturnoe obozrenie. (in Russian).
- Bleicken, J., Conze, W., Dipper, Ch., Günther, H., Klippel, D., May G., and Meier, Ch., 1998. Freiheit. In : O. Brunner, W. Conze and R. Koselleck, eds. 1998. *Geschichtliche Grundbegriffe. Historisches. Lexikon zur politisch-sozialen Sprache in Deutschland*. Vol. 2. E–G. 4 ed. Stuttgart : Klett-Cotta, Sp. 425–542. (in German).
- Dal, V., 1866. *Tolkovnyy slovar zhivogo velikoruskogo yazyka. V 4 t. T. 4. R–V* [Defining dictionary of live great Russian language. In 4 vol. Vol. 4. R–V]. Moscow : Obshchestvo lyubiteley rossiyskoy slovesnosti, uchrezhdennoe pri Imperatorskom Moskovskom universitete. (in Russian).
- Gesiod, 2001. *Polnoe sobranie tekstov. Poemy, fragmenty* [Complete set of texts. Poems, fragments]. Moscow : Labirint. (in Russian).
- Gomer, 2001. *Odissea* [The Odyssey]. Harkiv : Folio. (in Russian).
- Gomer, 2006. *Iliada* [The Iliad]. Harkiv : Folio. (in Russian).
- Gonchar, L. F., 2000 *Filosofia* [Philosophy]. P. 1. Moscow : MGIU. (in Russian).
- Guseinov, A. A. and Irrlits, G., 1987. *Kratkaya istoriya etiki* [Short history of ethics]. Moscow : Mysl. (in Russian).
- Kuzishchin, V. I., ed., 1989. *Slovar antichnosti* [Dictionary of Antiquity]. Moscow : Progress. (in Russian)
- Parhomenko, R. N., 2012. Genesis idei svobody v zapadnoevropeyskoy filosofii [Genesis of the Idea of Freedom in Western European Philosophy]. *Philosophical Thought*, 4, pp. 179–210. DOI : 10.7256/2306-0174.2012.4.146 (in Russian).
- Platon, 1990. *Sochineniya. V 4 t. T. 3.* [Compositions. In 4 vol. Vol. 3]. Moscow : Mysl. (in Russian).
- Prohorov, K., 2003. *Tayna predopredeleniya* [Mystery of predetermination]. Idar-Oberstein: Titel-Verlag. (in Russian).
- Rudnytska, U. B., 2004. Kontseptsii svobody i neobkhidnosti : osnovni etapy stanovlennia vid Demokryta do Hehelia [The conception of freedom and necessity : main stages of setting from Democritus to Hegel]. *Multiversum. Philosophical Almanac*, 40, pp. 36–43.
- Stepin, V. S. i Semigin, G. Yu., 2010. *Novaya filosofskaya entsiklopediya. V 4 t. T. 3. N–S* [New philosophical encyclopedia. In 4 vol. Vol. 3. N–S]. Moscow : Mysl. (in Russian).
- Warnach, W., Pesch, H. O. and Spaemann, R., 1972. Freiheit. In : J. Ritter, K. Gründer. M. Kranz, G. Gabriel and H. Hühn, eds, 1972. *Historisches Wörterbuch der Philosophie*. Vol. 2. (D–F). Basel, Stuttgart : Schwabe. pp. 1063–1098. DOI : 10.24894/HWPh.5132 (in German).

Стаття надійшла до редакції 09.11.2020.

V. Nikiforova

CONCEPTION OF FREEDOM IN ANCIENT WORLD

The aim of the study is to research the correspondence and difference of ancient Greek authors FREEDOM conception.

The subject of the article is the investigation of freedom category interpretation by ancient Greek writers.

The object of the study is the works of ancient Greek writers, poets, philosophers, concerned with major issues of freedom conception.

The academic novelty of the investigation is as follows: the most significant definitions of FREEDOM by ancient Greek authors were researched and recapped.

It was examined that humans' freedom and their cognitive activity are the significant issues of the conception determination of freedom. The term FREEDOM is different for every person that is why we cannot insist categorically that one idea is right and the other is wrong. In this case the idea of freedom disappears.

Some philosophers consider that initially no Greek word ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ, no Latin LIBERTAS didn't have philosophical meanings. Ancient Greeks believed that destiny, fate, necessity run humans.

The idea of Freedom emerged in Ancient Greece. The ancient Greeks were first, who began to consider the issue of freedom both in the political and philosophic senses of the word. They tried to create the first state institutions defended human freedom. This concept had a lot of meanings in ancient times: the domination of intellect over emotions, conscience control, responsibility for actions, independency, and privilege for life, right to manipulate slaves.

The idea of "being free" appeared much earlier than the conception of "freedom". According to Homer to be free for person means to have an opportunity to live on your dear land. Particularly in Homer's poems we are able to find the generation of the human right choice idea.

Herodotus was the first scientist who formed the social meaning of the word FREEDOM. The definition of FREEDOM as philosophical term was used by sophists for the first time ever. According to Socrates FREEDOM is a self-control, physical instincts control. Plato in his turn considers that humans have a right of choice, but their freedom is not absolute.

The analysis of the philosophical views and approaches concerning freedom conception in antiquity is conducted to prove that that freedom was the most significant value of ancient world. Ancient philosophers emphasized the polis freedom, internal and external freedom (stoics), freedom as self-control (Socrates), freedom as material independency (Plato), freedom as permissiveness (cynics), freedom as capacity for good.

Ancient Greek and Modern Greek lexicographical sources show both analogies and differences of language objectification of FREEDOM conception. We consider appropriate to analyze these analogies and differences of various discourse's types as the further prospective of this theme investigation.

Key words: *freedom, antiquity, ancient Greek philosophy, Ancient Greek language, ancient Greek literature.*